

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14003754>

**O‘RTA OIYODA MATBAA TARIXINING O‘RGANILISHI.
XIVADAGI BIRINCHI TOSHBOSMA TARIXI**

Yaqubova Shaxlo Ruslanovna

“Ichan-Qal’a” davlat muzey-qo‘riqxonasi ilmiy xodimi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Turkiston hududida chop etilgan ilk manbalar, Markaziy Osiyoda kitob nashr qilishning paydo bo‘lishi va Xivadagi birinchi toshbosma haqida qisqacha ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: *Matbaachilik, Husayn Shams, A.B.Yazbedev, Eron, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Ibrohim Sulton, G.N.Chabrov, O.P.Sheglova, R.Mahmudova, M.Rustamov, R.Xolmatov, Otajon Abdolov.*

**A STUDY OF THE HISTORY OF PRINTING IN THE MIDDLE AGE.
HISTORY OF EARLY LITHOGRAPHY IN KHIVA.**

ABSTRACT

This article provides brief information about the first sources printed in Turkestan, the emergence of book publishing in Central Asia, and the first lithograph in Khiva.

Keywords: *Typography, Husain Shams, A.B. Yazbedev, Iran, Russia, India, China, Ibrahim Sultan, G.N. Chabrov, O.P. Sheglova, R. Mahmudova, M. Rustamov, R. Kholmatov, Otajon Abdolov.*

XIX asr ikkinchi yarimida Chor Rossiyasining Markaziy Osiyoni istilo qilishi bu hududdagi musulmon jamiyatining rus va u orqali G'arb madaniyati bilan to'qnashuviga olib keldi. Bu jamiyatning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini keskin o'zgartirishi tabiiy edi.

Toshbosma kitoblar yordamida Turkiston hududida chop etilgan ilk manbalarni aniqlash va ular yordamida Rossiya imperiyasining madaniy va diniy siyosatini tadqiq etish mumkin.

Bu yo'nalishda bir necha tadqiqotlar olib borilgan. Xronologik tartibda oladigan bo'lsak, Markaziy Osiyoda milliy kitobchilik tarixi bilan birinchi bo'lib shug'ullangan olimlardan biri Husayn Shamsdir. U o'zbek tilida "Matbaachilik va uning qisqacha tarixi" risolasini yozgan.

Markaziy Osiyoda kitob nashr qilishning toshbosma usuli tanlanishining o'z sabablari bor. Gap shundaki, odatda har qanday jamiyatda kitobat ishi bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarga yangiliklar birdaniga kirib kelavermaydi. Har qanday sivilizatsiyada kitobat shakllari va usullarining almashishi og'ir kechadi. Markaziy Osiyo va unga qo'shni mintaqalarda kitob chop qilish G'arb mamlakatlariga nisbatan tarixan kech paydo bo'lgani bunga yaqqol misoldir. Buning qator obyektiv va subyektiv sabablari mavjud edi. Avvalo, ikki ming yillik davr mobaynida tanho hukmronlik qilgan nusxa ko'chirish, ya'ni qo'lyozma usulini, ikkinchidan, xattotlik san'ati hunarmandlikining kuchli an'analarga asoslanganini aytib o'tish lozim. Jamiyatning texnologik yangiliklardan hadiksirashi, texnik tafakkur darajasi va ijtimoiy ong shakllari ham shunday omillardan edi. Shuningdek, din peshvolarining fan va texnikaga oid ilg'or kashfiyotlarga keskin salbiy munosabati sabab bo'lgan.

Shuningdek, A.B.Yazbedev Xiva toshbosmasi haqida ma'lumot beruvchi bir necha monografiyalar muallifidir. Olim faqat Xiva xonligiga oid asarlar bilan cheklangan. Ularning mavzulari manbashunoslik emas, balki san'atshunoslik jihatidan o'rganilgan. Bu yo'nalishda shuningdek R.Mahmudova, M.Rustamov, va R.Xolmatovlarning ham maqolalari e'lon qilingan. Ular ilmiy-ma'rifiy jamoatchilik va keng kitobxonlar ommasining mazkur davr haqida yangicha tasavvur hosil qilishiga

xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, G.N.Chabrov va O.P.Sheglovaning tadqiqotlarida ushbu mavzuga qisman qo‘l urilgan.

1874-yilda Markaziy Osiyoda, aynan Xivada toshbosma uskunasining ishga tushirilishi olamshumul ahamiyat kasb etgan edi.

Ilm-fan, madaniyat, adabiyot va san’at homiysi bo‘lgan Xiva xoni Muhammad Rahimxon II – Feruz hattotlar ishini yengillashtirish niyatida o‘zining eng ishonchli kishilari yordamida Eron, Rossiya, Hindiston va Xitoydagi toshbosmalarning faoliyatini puxta o‘rganadi. 1866-yilda Tehronda o‘nta bosmaxona ish olib borayotganidan voqif bo‘lgan xon Xivada ham ana shunday toshbosma ochishga astoydil kirishadi. 1874-yilda xonning buyrug‘iga asosan kitob chop etish uchun Shveysariyaning Jeneva shahrida ishlab chiqarilgan dastgohlar Xivaga keltiriladi.

Xon toshbosmada yaxshi ishlay oladigan mutaxassislarni jalb etish maqsadida Erondan ko‘mak so‘raydi va shartnoma asosida eronlik usta Ibrohim Sulton ishga taklif etiladi. Shu zaylda birinchi toshbosma (litografiya) Xiva xonligida ishga tushiriladi.

Eronlik Ibrohim Sulton o‘ziga munosib, ishonchli bir shogird va hamroh izlaydi. Kasbning mashaqqatli tomonlari ko‘p bo‘lgani uchun unga nafaqat jismonan baquvvat, chaqqon, balki zehni o‘tkir, bir nechta tillarni ham mukammal biladigan shogird zarur edi. Ana shunday munosib shogird Otajon Abdolov bo‘ldi. U fors tilini, arab alifbosini yaxshi bilgani, tabiatan zehni o‘tkir, shuningdek, uquvli va chaqqon bo‘lgani uchun ham ustaga yoqib qoldi.

Ustoz yosh shogirdiga kasb sirlarini puxta o‘rgatadi va qisqa vaqt ichida Otajon toshbosmani o‘zlashtirib oladi. Ibrohim Sulton shogirdi Otajon Abdol o‘g‘li bilan 1874-yilning o‘zida Alisher Navoiyning “Hamsa” asarini va Munis Xorazmiyning “Munis ul-ushshoq” (“Oshiqlar do‘sti”) asarini bosmadan chiqaradi. Ibrohim Sulton bir yil Xivada bo‘lib Otajonga kitob nashr etish sir-sinoatlarini o‘rgatadi va bir yildan so‘ng o‘z yurti – Eronga qaytib ketadi.

Shartnoma muddati tugab, Ibrohim Sulton o‘z yurtiga qaytib ketadi va ustozning ishlarini munosib davom ettirish Otajon Abdolov zimmasiga yuklatiladi. Yosh usta toshbosmaning yana ko‘plab sir-sinoatlarini o‘rganishga harakat qildi va shu sohaning

yetuk mutaxassislari Aleksey Salapov hamda Gustav Shneydellarga shogirdlikka tushadi. Otajon qisqa vaqt ichida toshbosma usulining barcha sirlarini o'rganib, uni san'at darajasiga ko'tarishga erishadi ham. Bora-bora mahalliy xalq o'rtasida Otajon Abdolov "Otajon bosma" nomi bilan mashhur bo'ladi.

1920-yilga qadar Xivada ko'plab kitoblar bosmadan chiqarilgan bo'lsa-da, hali gazeta chop qilinmagan edi. Zero, bu vaqtda Turkistonning boshqa hududlarida toshbosmada gazetalar allaqachon chiqarilib boshlangan edi. Shu yilning o'zida Xivaga yana ko'plab yangi matbaachilik uskunalari, bosmaxona jihozlari, elektromotor va harflar keltiriladi.

Shu yildan e'tiboran Xivadagi toshbosma faoliyatida butkul yangi bir bosqich boshlanadi. Ya'ni gazeta chop etish yo'lga qo'yiladi. Shu yilning 8-mart kuni "Inqilob quyoshi" (hozirgi "Xorazm haqiqati") gazetasining birinchi soni bosmadan chiqadi. 1927-yilda Otajon Abdolov dunyodan o'tadi. Uning bu ezgu ishlarini shogirdlari davom qildiradilar.

Xorazmda matbaachilik sanoatini haqiqiy san'at darajasiga ko'targanlar. Xivadagi bosmaxona 1928-yilning 1-iyulida Urganch shahriga ko'chiriladi. Otajon Abdolovning munosib izdoshlari Xiva, Urganch shaharlari va vohamizning barcha tumanlarida bu xayrli ishni davom ettirdilar. Vohada matbaachilik sanoatini haqiqiy san'at darajasiga ko'targan Otajon Abdolovning shogirdlari Ota Miskinov, Nizomiddin Shamsiddinov, Boybobo Mahmudov, Rahimbergan Xudoyberganov, Sodiq Halimov, Matyoqub Kamolov, Boyjon Otajonov, Rahmonqul Otajonov, Qodir Abdullayev, Matrasul Masharipov singari kishilarning samarali mehnat qilganliklarini alohida ta'kidlash mumkin.

Bugun Otajon Abdolovning izdoshlari – viloyatimizning fidoyi tadbirkor matbaachilari shu sohaning tom ma'nodagi mutaxassislariga, tajribali noshirlariga aylanishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Абдурасулов А. Хива (тарихий-этнографик очерklar). – Тошкент: Ўзбекистон. 1997.
2. Ахунджанов Э.А. К истории разветвля книжного дела в Хиве // Общественного науки в Узбекистане. №7-8. – Тошкент, 1997.
3. Бекчон Раҳмон ўғли. Озоднома. Қўлёзма. ЎзР ФА ШИ инв. № 8956.
4. Бобохонов А. Ўзбек матбааси тарихидан. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.
5. Лутфиллоҳ ал-Кайдоний. Фикҳи Кайдоний. ЎзР ФА ШИ тошбосмаси, № 10600.
6. Маҳмудова Р. Хива литографик матбаасида босилган асарлар // ўзбекистонда ижтимоий фанлар. № 5. – Тошкент, 1967.